

Daire'nin Farklı İnanç ve Kültürlerden Günümüze Sanatsal İzdüşümlerine Dair Bir Seçki

Aysun CANÇAT*

Öz

Giriş ve Çalışmanın Amacı: Çalışmada, daire formunun; farklı kültür, inanç ve felsefelerden, günümüz çağdaş sanat ve tasarım üretimlerine izdüşümlerinin, bir seçki niteliğinde örneklerle değerlendirilmesi, konu hakkında farkındalık kazandırılması amaçlanmıştır.

Kavramsal/Kuramsal Çerçeve: İnsanlığın başlangıcından bu yana çeşitli şekillerde kodlanan daire formu, çalışmada; mimari yapı, resim, seramik, grafik örneklerin, kavramsal ve felsefi boyutları bağlamında değerlendirilmeleriyle sınırlandırılmıştır.

Yöntem: İnançlar, gelenekler, kültürler, sanatçının iç dünyası, teknik donanım gibi çeşitli yapılarla ilişkili olması bakımından çalışma; nitel bir araştırma süreciyle incelenmiş, daire formunu içeren eserlerde sağlıklı analizler yapabilmek amacıyla detaylı literatür taraması yapılmıştır.

Bulgular: İnsanoğlu yaşadığı coğrafyalara göre şekillenmiş ve kendi kültürlerini geliştirmiştir. Özellikle, göçlerle birlikte farklı içeriklere sahip kültürler ortaya çıkmıştır. Bu kültürlerde, sistemli bir yapıda ve geometri temelli olan doğadan büyük ölçüde esinlenilmiştir. Bugün, geometrik olarak algıladığımız ve anlamlar yüklediğimiz pek çok şeyin temelinde bu yaratımlar vardır. Bu formlardan daire, diğer geometrik formlar gibi, sanatsal algımızın soyut ifadelerinin arasına girmiştir. Ayrıca, daire, insanda sonsuz bir hayal dünyasına akışı sağlayan içsel ve ruhsal yönler kazandırması bakımından güçlü bir ifade şekline dönüşmüştür. Daire ve daireselliği içeren tüm uygulamalar; çeşitli kültür, inanç sistemlerinin, sanatların, düşünsel ve kavramsal boyutlarına farklı açılımlar getirmiş, günümüz sanatına ilham kaynağı olmuştur.

Sonuç: Grafik temsiller olarak semboller, insanlara çeşitli düşünme alanları açmaktadır. Daire formu da üretimlere; yeni, orijinal fırsat ve açılımlar getirmektedir. Sanatçı ve tasarımcılar daireyi; renkler, lekeler ve disiplinlerle farklı şekillerde kombine edip; çeşitli etki ve felsefelere, aşkın ifadelerle ulaşabilen özgün işler yaratmışlardır. Dolayısıyla, Antik Çağlar'da genellikle inanç sistemleriyle bağlantılı olarak kullanılan dairenin, günümüze doğru, çok farklı anlamlar içerebilecek yapılara dâhil olabildiğini söylemek mümkündür. Antik Çağlar'dan bu yana; resim, seramik, heykel, madalyon ve mühür gibi birçok sanat ve

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 03.03.2024 **Kabul/Accepted:** 30.06.2024

* Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: acancat@gelisim.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3837-5302>

tasarım alanında kullanılabilen daire, günümüz çağdaş sanat söylemleri içerisinde; yerleştirme sanatı, kinetik sanat, arazi sanatı, dijital sanat gibi farklı platformlarda kullanılmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Daire, Simge, Mandala, Ensō (Zen Dairesi), Mandorla

A Selection of Artistic Projections of the Circle from Different Beliefs and Cultures to the Present Day

Abstract

Introduction and Purpose of the Study: *In the study, the circle form; It is aimed to evaluate the reflections of different cultures, beliefs and philosophies on today's contemporary art and design productions with a selection of examples and to raise awareness on the subject.*

Conceptual/Theoretical Framework: *The circle form, which has been coded in various ways since the beginning of humanity, is in the study; It is limited to the evaluation of architectural structures, paintings, ceramics and graphic examples in the context of their conceptual and philosophical dimensions.*

Method: *The work is related to various structures such as beliefs, traditions, cultures, the artist's inner world, and technical equipment; It was examined through a qualitative research process, and a detailed literature review was conducted in order to make sound analyzes on works containing the circle form.*

Findings: *Human beings have been shaped according to the geographies they live in and have developed their own cultures. In particular, cultures with different contents have emerged with migrations. These cultures are largely inspired by nature, which has a systematic structure and is based on geometry. These creations are at the basis of many things that we perceive geometrically and give meaning to today. Of these forms, the circle, like other geometric forms, has become one of the abstract expressions of our artistic perception. In addition, the circle has become a powerful form of expression in that it provides people with internal and spiritual aspects that enable them to flow into an endless world of dreams. All applications involving circles and circularity; It has brought different perspectives to the intellectual and conceptual dimensions of various cultures, belief systems, arts, and has been a source of inspiration for today's art.*

Conclusion: *Symbols, as graphic representations, open up various areas of thinking for people. The circular form is also suitable for production; It brings new, original opportunities and expansions. Artists and designers designed the apartment; combine it in different ways with colors, stains and disciplines; They have created original works that can reach various influences and philosophies and transcendental expressions. Therefore, it is possible to say that the circle, which was generally used in connection with belief systems in ancient times, can be included in structures that may contain very different meanings today. Since ancient times; The circle, which can be used in many art and design fields such as painting, ceramics, sculpture, medallion and seal, is within today's contemporary art discourses; It continues to be used in different platforms such as installation art, kinetic art, land art and digital art.*

Keywords: Circle, Symbol, Mandala, Ensō (Zen Circle), Mandorla

Giriş

"Çizgiden oluşan çemberin iç kısmında kalan ve bir alanı olan form" olarak tanımlanan daire; çeşitli kültür ve inançlarda, görselliğiyle bağlantılı olarak sembolik, derin anlamsal ve düşünsel boyutlar kazanmıştır. Tarih boyunca dairenin yuvarlak formu; güneş, yaşam, sonsuz bir döngü, evren, varoluş gibi çeşitli kavramsal boyutlarla ilişkilendirilmiştir. Bazen de daire; duygularla algılanamayan, insanın bilinçaltında olan ve görülemeyen şeyleri somut kılan, tasvir eden bir sembol olmuştur. Anne rahmi ve yaşamı ile de ilişkilendirilebilen daire formu, insanlığın başlangıcından bu yana; sembolik ya da çok çeşitli kavramlarla bağlantılı olarak, diğer geometrik formlar gibi, bir ifade aracı da olmuştur; Ara Taş Devri'nde, Azil kültürü insanların yuvarlağa yakın biçimli çakıl taşlarını seçip üzerine yaptıkları primitif resimler gibi.

Daire'nin farklı kültürlerde sıklıkla güneş ile ilişkilendirilmesi; canlılık, heyecan, tutku ve gençlik gibi kavramların yanında doğum, ölüm ve diriliş, başı sonu belli olmayan zaman dilimi, ritim, süreklilik, aydınlanma gibi soyut içeriklerle de bağlantılıdır. Daire; kimi geleneklerde 'evrensel baba' sembolüdür. Bu tür olgular ve anlamlar daireye tapılacak ilahi bir güç kazandırmıştır (Wilkinson,2021,s.16).

Daire simgesel anlamlarının yanı sıra "daireysel hareket" de kozmik bağlantılarla ya da yaratıcı ile ilişkilendirilmektedir. Yaratma eylemi ve varoluşa gönderme yapan daire, kutsal ve ilahi olan düzenin, dünyadaki hareketini ifade eden bir simge olarak yorumlanmaktadır (Guenon,2001,s.91). Dönüş/devir, tüm gezegenlerin ve yaratılanların kusursuz düzeni ile ilintilidir. Örneğin, İslam inanç ve kültürlerinden olan Mevlevi törenleri, başından sonuna kadar tüm aşamalarında mistik semboller taşımaktadır. Ritüelde; semazenlerin uzun süre hiç durmadan kendi etrafında dönmeleriyle oluşan daireysel hareket; yaşamın sonsuz döngüsü, tüm açılardan Allah'ı seyretme ve inançla ilişkilidir. Döndükçe manevi kirlilikten arınılmaktadır. Semazenlerin, dönerken eteklerinin daireysel açılımı da bu tür anlamlarla yüklüdür. Dönerken başları da eğiktir. Bu eğikliğin, dünyanın eğik açısı kadar olması da ilgi çekicidir. Dönüş, tıpkı atomların içinde olduğu gibidir. Bir anlamda, evrendeki her şey dönerek ayakta kalmaktadır. Elektronların atom çekirdeğinin etrafındaki yörüngelerde belli bir hızda dönüşü, dünya ve diğer gezegenler, yıldızlar, hatta vücudumuzda durmadan devir daim olan kanımız bile, belli bir düzende dönerek canlılığını sürdürmektedir.

Daire ve inançlar hakkında Carl Gustav Jung şöyle der: "Daire, güneştir. Daire motifi ortaya çıktığı her yerde, eski güneş inançlarında ya da çağdaş dinsel görüntülerde, mit ya da düşlerde, meditasyon resimlerinde ya da modern kentlerin planlarında, daima yaşamın bir yönüne, temelindeki bütünlüğe işaret eder" (Jung,2009,s.232). İnsanoğlunun varoluşundan itibaren; din, kültür, mimari, geleneksel el sanatları, görsel ve plastik sanatlar gibi pek çok alanda, daire formu sembolik olarak kullanılmıştır (Erim; Onan,2021,s.3). Dolayısıyla, bu form, ancak; kültürel, sosyolojik, psikolojik ve felsefi açılardan incelenerek yapılan analizlerle

bulunduğu konumdaki anlam boyutuna doğru bir şekilde ulaşılabilecektir. Çünkü daire formunun anlamı, evrensel olabileceği gibi her kültürde farklı olabilmektedir.

Kutsal, Felsefi ve Mitolojik Bağlamlarda Daire; Sanat Eserleri ve Yapılarda

Bu form; dini ve felsefi açılardan irdelendiğinde, ortak ya da farklı olabilecek boyutlar ve anlamlar taşıdığına farkına varılmıştır. İnsanoğlunun soyut kavramlara ilgi duymaya başlaması ile, kutsallıkla bağdaştırdığı tüm inanç ve öğretilerde sembolizm kullanmak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla, günümüze kadar ulaşan tüm geometrik sembollerin anlam kökenlerini en eski çağlardan itibaren irdelemek gereklidir.

Dinler; manevi ve gizemli inanç ve öğretiler, aşkın kavramlar ve duygular için, direkt anlatımlar yerine, anlamların görünenin ötesinde gizlendiği simge ve sembollerden yararlanmışlardır. Bir dairenin renklerle veya diğer imgelerle kombinasyonları anlam boyutunu daha da derinleştirmiştir. Örneğin, içinde nokta olan bir daire, Mu uygarlığının inanç sistemleriyle bağlantılıdır. Merkezdeki nokta, başarılı bir manevi yolculuğun sonunu ya da evrenin merkezini temsil eder. Manevi aydınlanma, aydınlığa ulaşma ve mutlak olan kavramlarıyla da bağlantılıdır. Ayrıca, bu nokta, tanrının gökten bakan ilahi gözüdür (Gibson, 2013,s.141). Zamanla bu merkezi nokta, tek tanrı inancının sembolü haline gelmiştir. Hristiyanlık inancına göre ise daire içinde nokta; Hz. İsa'nın doğum anında gökyüzünde beliren ve İsa'nın doğması ile yok olan bir semboldür. Hristiyanların, Tanrı'nın oğlu olarak kabul ettikleri İsa olgusuyla bağlantılıdır.

Batı Afrika halkının geleneksel bir simgesi olan iç içe geçmiş üç daire ise; büyüklüğü, liderliği, karizmayı ve yayılmayı sembolize eder (Kissi,2019,s.30). Önemli dersler de veren bu ideografik form, aynı zamanda, yerleşik yaradılış düzeninin sembolü olarak da ifade edilebilmektedir. Avustralya Aborijinleri daire formunu; rüya öykülerinde, su birikinti ve toplanma yeri işaretleri olarak benimsemiş ve kullanmışlardır (Wilkinson,2021 ,s.284).

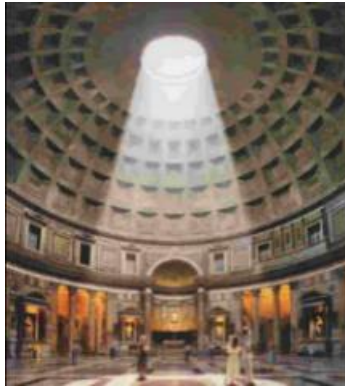
G 1: "Meryem Ana ve Çocuk İsa", (Mozaik detayı) 12. yüzyıl, Ayasofya Müzesi, İstanbul

Hıristiyan resim sanatında, aziz sayılan kişilerin başları çevresine çizilen ve kutsallığı ifade eden ışıklı halka şeklinde olan haleler; o kişi veya kişilerin ruhanî değeri ve saygı kavramlarıyla bağlantılıdır **(G.1)**. Gökyüzünün az bulutlu ve açık olduğu zamanlarda çevresinde görülen halka şeklindeki ışık, bu sembolizmaya ilham kaynağı olmuştur. Daire formundaki haleler, Hıristiyanlık sembolizmasında bu şekilde yerini bulmuştur. Dini içerikli bu sahnelerdeki betimlemelerde dairesel form bazen, badem formunda olan Mandorla'lara dönüşmüştür.

G.2: "Kubbede İsa", (Mozaik detayı) (1321), İstanbul, Türkiye

Gök kubbeyi temsil eden daire; cami, mescit, kilise, tapınak gibi dini mimari yapılarla örtüşen, anlamlı bir form olmuştur. Örneğin, Hıristiyan ikonografisinde, dairesel formlarda mimari yapılar ve bu yapılara bağlı olarak dini içerikli resimlemeler dikkat çekicidir. Kubbe resimleri denilen bu yapılara, Khorra Manastırı Kilisesi örnek verilebilir. Yapı; tanrının azametini, ondan gelen ışığı ve genel anlamda kozmosu simgelemektedir. İsa; kubbe resimlerinde, dünya hakimi sıfatıyla gök kubbe sembolizmasında yerini bulmaktadır (Özyurt Özcan, 2003,s.83). **(G.2)**.

G.3: "Roma Pantheon Tapınağı", (MS 125), Roma, İtalya.

Roma İmparatorluğu'nda da simgesel anlatıların yoğun olduğu pek çok dini yapı mevcuttur. Bu dairesel yapılara, İmparatorluğun da bir sembolü olarak kabul edilen Pantheon Tapınağı örnek verilebilir. Bu yapı, üzerinde 43 metre çapında bir kubbe ile tamamlanmıştır (MvVey,1983,ss,95). Tanrılara adanmış olan bu yapı, geometrik şekiller arasında sonsuzluğun en güçlü simgesel anlatımına sahip olan daire biçimi ile evrendeki birlik ve bütünlüğün de sembolik anlatsını taşımaktadır. Ayrıca, kubbe ortasında açılan daire formundaki oculus (sanal gerçekliğin penceresi), tanrının gözünü ifade etmekte ve bu dairenin hizasında duran insana yansıyan ışık ise, onu tanrıların gücüne erişirmektedir. Aynı zamanda, tüm bu yapılanma, İmparatorluğun tüm toplumlarının, bir gök kubbe altında birleştiğine yöneliktir (Şenyapılı, 2017, s.527) **(G.3)**.

G.4: Göbeklitepe Tapınağı, (MÖ 9600), Şanlıurfa, Türkiye

G.5: Gökbeği Tepe, Kireçtaşından yapılmış daire şeklinde heykel

Farklı kültürler içerisinde daire sembolünü, tarihi yapılarda da örneklemek mümkündür. Buna, Türkiye'de, Şanlıurfa'da kurulmuş olan ve insanlığın en eski yerleşim yeri olarak kabul

edilen Göbeklitepe örnek verilebilir. Dairesel bir mimari düzende yapılanmanın olduğu bölgeye, bu yapıdaki kendi formu olduğu kadar, tapınma alanındaki kayalar üzerinde bulunan çok sayıdaki sembolik dairesele formlar da farklı, mistik açılımlar getirmektedir (Kurt; Göler,2017,s.1115).**(G.4),(G.5)**.

Daire ve dairesele formlar oluşturmaya yarayan gereç pergel, çok eski çağlardan gelen bir geleneğin devamı olarak günümüze ulaşmıştır. Pergel; binlerce sene önce, Yüksek Masonların gizli şifrelerini elde etmek amacıyla girişimde bulunan Hiram Efsanesi'ndeki mimar Hiram Usta'nın kullandığı bazı inşaat aletleri ve malzemelerinden biridir. Pergelin merkez bir noktadan başlayıp, daire çizerek başladığı yere geri dönmesi; yaşamın başlangıcını, gelişimini ve dünyada son bulmasını, bunun da ötesindeki görünmeyen varlığının devamını sembolize etmektedir (Roberts,2006,s.81). En fazla ruhani özelliğe sahip masonik sembol pergeldir. Ayrıca, pergel, arzuları sınırlandırmak ile ilişkilidir.

Aristoteles, daire ile ilgili olarak, gökyüzündeki cisimlerin maddesinin hareketleri ve gök katmanlarının hareketlerinin dairesele, düzgün ve tekdüze olduğunu belirtmektedir. Gökyüzü ezeli ve sınırsız hareketle hareket ettiği için buna en uygun hareket, dairesele harekettir. Bu bakımdan yıldızlar ve gezegenler de en mükemmel biçim olan daire biçimindedir. Onların hareketleri dairesele olduğu için buna en uygun şekil olan küre üzerinde kürelere çakılı olarak hareket ederler. Ancak Aristoteles, kürelerin kendilerini hareket ettirmediğini ve onlarda hareket ilkesinin bulunmadığını söyler (Aristoteles,2018,s.55). Nitekim İslam astronomu İbn Şâtır'ın evreni tanımlama arayışı üzerine attığı teoriler de evrendeki her şeyin dairesele boyutuyla bağlantılı olmuştur; dünyanın görünen yüzeyinin ve suyun yaklaşık olarak daireliliği, semanın daireliliğinin kürenin daireliliği gibi olduğu, dünya'nın gökyüzünde oluşunun bir kürenin merkezini kendisini çevreleyen bir kürede oluşu gibi... (el-Şâtır, traduction et commentaire math'ematique, arXiv.org > math > arXiv:1709.04965).

Güneş ve onun sembolü olan daire, çoğu tarih öncesi ve Antik Çağ kültürlerinde güneşe benzerliğinden dolayı kutsal olarak görülmüş ve Tanrı olgusu ile bağdaştırılmıştır. Bu bağlamda, çeşitli mit ve kültürlerde yer alan Mithra, Ra, Osiris, Şarrumma (Telepuni), Helios, Surya, Tu, Sol, Amaterasu, Apollon gibi Güneş Tanrı ve Tanrıçaları; daire, güneş ve kutsallık ile olan bağlantıya örnek olarak gösterilebilirler (Göğebakan,2017,s.28). Örneğin, Antik Mısır mitolojisinde güneş tanrısı Ra'nın da sembolü güneştir. Ra, güneşin gücünün somutlaştırılmış bir halidir. İnanışa göre; dünyayı, yaşamı, mevsimleri, ışığı, bereketli toprakları vs. Ra yarattı. Kısacası, tüm bunlar, Ra'nın dünyaya bıraktığı izlerdir. Ra; düzenli olarak, her gün yer altından çıkmakta, gökyüzünü dolaşarak yeryüzüne yaşam vermekte ve sonra tekrar yeniden yer altına inmektedir. Bu tanrı, genellikle, profilden tasvir edilen şahin başlı insan formundadır ve figürün kafasının üzerinde yer alan daire ile sembolik bütünlüğe ulaşmıştır.

G.6: Ensō (Zen Dairesi), (Parşömen üzerine mürekkep), Enji, T. (Edo Dönemi)

Doğu Asya uygarlıklarının kültürlerine ait geleneksel bir mürekkep tekniği olan Ensō (Zen Daireleri) de; zen sanatının, saf ve spiritüel daire formlarına verilen isimdir. Tek hamlede kalın olarak çizilen bir formdur (**G.6**). Zen Budizmi'nde daire; zihnin kontrolünden bağımsız, beden-ruh yaratımını ve bütünlüğünü sembolize eden bir formdur. An'da kalmayı başaran ve böylece aydınlanmaya ulaşabilen insanın halinin bir sembolüdür. Burada, kusursuz olmaya çalışmaktan çok, insanın ve evrenin olduğu gibi, akışta, dinginlikte, sonsuzlukta var olma hali söz konusudur.

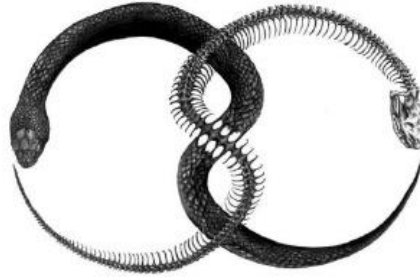
Zen Daireleri, basitçe oluşturulmuş ve herkesin kolaylıkla yapabileceği bir formmuş bir gibi görünseler de felsefeleri oldukça derindir. Tek seferde ve nefeste çizilen bu daireler, insan hayatı, evren ve varoluşla bağlantılıdır. Sadece bir daire olmayan bu minimalist form; yaşamın dairesel döngüsü, her şeyin başlangıcı ve sonu, ruhun farkındalığı, beden ve ruhun bütünlüğü gibi ard anlamlarla bağlantılıdır. Derin anlamlar yüklü olan bu daire formunu; Hint felsefesi, Yunan mitolojisi, Budist inaniş, Rönesans tondo'ları ve Zen ensöları gibi pek çok inanç ve felsefede görmek mümkündür.

G.7: Tantra Yantra, (t.y.) Rudra Centre, Hindistan

Daire formunun yuvarlak yapısı, güneşi ve onun dünyaya yaymış olduğu pozitif hayat enerjisini sembolize etmektedir. O'nun özünde evren ve kendiliğindenlik vardır. Daire, hemen hemen bütün kültürlerde Tanrı ve dinler ile özleştirilmiştir; Mandalalar da olduğu gibi. Kelime anlamı olarak mandala, Sanskritçe 'daire, çember, tamamlama' anlamlarına gelmektedir. Mandalalar, dekoratif görünümlerinin ötesinde sembolik ve meditatiflerdir. Mandala çizerken iyi, olumlu duygular ya da kötü, olumsuz duyguların o mandalada özümsemiği ve bunun bir şifalanmayı sağladığına inanılmaktadır. Mistik bir merkezden oluşan çemberin, derin manevi anlamları vardır; yaratıcısını yansıtmayı, yaşamı, varoluşun çevresindeki kozmik dünyaları veya merkezin mükemmelliği, aşamalı ve daha yüksek anlayış kademelerini ve ekosistemi temsil etmesi gibi **(G.7)**.

Daire ve merkezi arasındaki sembolik ilişkiyi günümüze kadar, farklı kültürlerde, farklı şekillerde görmek mümkündür. Mandalaları; Hindu ve Budist kültürlerde, Çin Tao öğretisinde yer alan Yin ve Yang'ı temsil eden dairesel formda, Aztek takvim taşı üzerinde Meksika kozmogonisine ait sembollerde, Erken Hristiyanlık döneminde katakombalarda Hz. İsa'yı evrenin merkezi olarak temsil eden çeşitli simgelerde, İslam mimarisinde cami kubbeleri ve motiflerde görmek mümkündür.

G.8: "Bengi Dönüş", Friedrich Nietzsche

Mitolojide kendi kuyruğunu yiyen bir yılan şeklinde olan ve kendini yaratmayı sembolize eden Ouroboros, "sonsuz dönüş, ebedi dönüş ya da ebedi tekerrür" kavramlarıyla bağlantılıdır. Friedrich Nietzsche'nin, "Bengi Dönüş" tezi; evrendeki her şeyin, zamanın, tecrübelerin, olayların, döngüsel, tekrarlı, yinelenen bir yapıda içerisinde sonsuza kadar tekrarlanacağı şeklindedir. Burada dönüş bir olumsuzluktur ve her an tekrara başlayabilir. Dolayısıyla, an'ı yaşamak önemlidir. Her dönüş; bütünü görme, acılarla başa çıkma, yüksek yaşama gücü elde etme, üst insana ulaşmada yeni bir yoldur. Yılan formunun kendi içerisindeki dairesel yapılanması bu anlamları sembolize etmektedir **(G.9)**.

Dünyanın çeşitli yerlerindeki arkeolojik ve etnografik buluntularda dairesel formda pek çok esere rastlanmıştır. Bu yapılarda daire formu, ya eserin üzerine çizimler şeklinde uygulanmış ya da bizzat eserin kendisi dairesel formda yapılmıştır; sikke, takı, mühür, madalyon, tepsi, çanak-çömlek vs. örnek verilebilir. Bunların dışında; hat sanatı, minyatür sanatı, ebru sanatı, çini, halı, dokumalar ve bezeme örnekleri, günümüze doğru ise resim sanatı, grafik sanatı, hatta dijital sanat ve tasarım uygulamalarında, daire formu hem biçim hem de içerik olarak sıkça kullanılmaya devam etmektedir.

G.9: Leonardo da Vinci, "Vitruvius Adamı", Kâğıt üzerine mürekkep ve sulu boya, yaklaşık 1491, Akademi Galerisi, Venedik, İtalya

Rönesans dönemi sanatçılarından Leonardo da Vinci'nin 15. yüzyılda yaptığı "Vitruvius Adamı" adlı eskizinde, bir kare ve daireyle çevrelenen çıplak bir erkeğin üst üste iki görüntüsü betimlemiştir. Leonardo da Vinci'nin günlüklerinde bulunan bu çalışmanın yanındaki notlarda; "Oranların Kanunu" ve "İnsan'ın Oranları" ifadeleri yer almaktadır. Sanatçının bu çizimiyle, insan bedeninin evrenin işleyişinin bir analogisi olduğunu; kare ile: dünyevi ve maddesel varlığa; daire ile ise: spiritüel varlığa işaret ettiği düşünülmektedir. Bu iki geometrik formun çevre ve alan kesişimleri, adeta, ruh ve madde bütünlüğünün sembolik bir grafiğidir **(G.9)**.

G.10: Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni, "Jüpiter, Neptün ve Pluton", Fresko, yaklaşık 1597, Villa Ludovisi, Roma, İtalya

Barok dönem ustası Michelangelo Merisi da Caravaggio'ya, dönemin kardinali tarafından sipariş edilen ve kardinalin evinin tavanına "Jüpiter, Neptün ve Pluton" adlı eserinin felsefi boyutu derindir. Bu boyut, kardinalin, tüm doğal şeylerin; kükürt-hava (Jüpiter), cıva-su (Neptün) ve tuzlu toprak (Pluton) üçlü elementlerinden türetildiğine inanmasıyla bağlantılıdır. Figürsel olarak betimlenen bu üç element ve bir küreden oluşan kompozisyona, sanatçının kendi portresini yerleştirilmesi ilginçtir. Sanatçının portresi, sağda yer alan, Neptün ve Pluton arasındaki Jüpiter figüründe betimlenmiştir. Ortada yer alan göksel daire, iki erkek kardeşinin arasındaki Jüpiter tarafından, felsefe taşına, yani; yaşam iksirine dönüşebilmektedir. Bu dairesel form, elementlere ve dolayısıyla, maddi dünyaya hakim olabilmek ile bağlantılıdır. İnsanoğlu, tüm bunlara hakim olarak kendi ruhunu da kontrol edebilecektir (G.10).

Rönesans döneminde daire formu içinde kurgulanan bazı sahneler kutsallıkla bağlantılı olabilmektedir. İtalyanca 'yuvarlak' anlamına gelen 'tondo'lar, Antik Çağın yuvarlak formlarının bir devamı niteliğinde oluşturulan resimlerdir. Rönesans dönemi ustası Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni tondoları etkin bir şekilde kullanmıştır. Örneğin, "Kutsal Aile" adlı Meryem, Çocuk İsa ve Yusuf'tan oluşan üçlü kompozisyonunu, tondo formunun merkezine yerleştirmiştir.

Günümüze Doğru Sanat Eserlerinde Daire

Günümüzde pek çok sanatçı, ister felsefi ister biçimsel anlamda olsun, daire formundan etkilenmiş ve bu formu özgün yaratımlarında çeşitli şekillerde kullanmıştır. Buna, hemen her çağdaş akım ya da bireysel sanat uygulamalarında rastlamak mümkündür. Örneğin, Dadaizm'in ve Gerçeküstücülüğün en önemli temsilcilerinden Alman sanatçı Max Ernst, mandala felsefesiyle bağlantılı olarak, evrenin oluşumunun modern sembolik bir yorumunu içeren dairesel formlarda eserler ortaya koymuştur. Diğer bir modern sanat akımı Orfizm'de de dairesel kullanımlar dikkat çekicidir. **Akımının kurucusu Fransız ressam Robert Delaunay**; renk,

renk uyumu ve **geometrik formlarla yapılan düzenlemeleriyle öne çıkmıştır. Özellikle, dairesel formlar ve renklerle, şiirli, müzikli bir anlatıma ulaşmıştır. Bu geometrik anlatım ile çağın iç yapısına ve iç dünyalara ait dinamizm yansıtmak amaçlanmıştır (Cançat,2023,s.201).**

G.11: Wassily Kandinsky, "Renk Çalışması. Kareler İçinde Tek Merkezli Daireler", Tuval üzerine yağlı boya, 1913, Lenbachhaus Belediye Galerisi, Münih, Almanya

Soyut Dışavurumculuk'ta da dairesel formlar etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu noktada, sanat yaşamının farklı evrelerinde daire formuna belirgin bir şekilde yer veren Rus ressam ve sanat kuramcısı Wassily Kandinsky'nin eserleri örnek verilebilir. O'na göre daire, içsel olasılıkları daha fazla olan bir formdur ve içsel olarak düzgün olmadan çizilmiş, kusurlu diye ifade ettiği daireler en anlamlı haldedir (Kandinsky,2001,s.87). Pergel ile çizilmiş muntazam görünümlü daireler ise, kusurludur. Ayrıca, O'na göre, biçimlerin değeri bazı renklerle daha vurgulu olabilmektedir. Örneğin, aynı büyüklükte iki daire çizilip birinin içi sarı, diğerkinin mavi ile boyanırsa izleyicide farklı etkiler ortaya çıkaracaktır. Sarı dairenin ışığı etkili bir şekilde yaydığı ve izledikçe merkezden insana daha da yakınlaştığı; mavi dairenin ise, merkezde toplanan ve izleyiciden uzaklaşan bir hareket geliştirdiği gözlenmektedir (Henry,1988,s.141). Kandinsky'nin resimlerindeki renkli daire formları, bireysel ve ruhsal yönüyle yansıttığı bir melodik unsur olarak yer almıştır (**G.11**). Öte yandan, Kandinsky'nin, yaklaşık 1986-1914 yılları arasında spiritüel konularda araştırmalar yaptığı için, Şamanizm simgelerinden ve mandalalardan etkilendiği yönünde görüşler vardır.

Wassily Kandinsky, daire formu ile ilgili düşüncelerini psikoloğu Paul Plaut'a şöyle dile getirmiştir: "Son yıllarda, daire formunu o kadar çok tutkuyla kullandım ki; bunun nedenininin

dairenin geometrik karakterinden daha ziyade, içerisinde beni çeken ve sayısız varyasyonları olan bir iç kuvvet olduğu hissi almam olduğunu düşünüyorum" (Talekar, 2010, s.96). Sanatçının "Daire formu, yaşayan bir mucizedir" sözü de bu formun ne kadar etkisi altında kaldığını ortaya koymaktadır.

G.12: Yayoi Kusama, "Sarı Balkabağı", 1992, Japonya

Daire, bazen de eserlerde yaşamsal bir boyuta ulaşmıştır. Buna Japon sanatçı Yayoi Kusama'nın eserleri örnek olarak verilebilir. Dairesel formları ve yuvarlakları yaşamın merkezine alan sanatçının çocukluk yıllarında yaşadığı travmalar sonucu ortaya çıkan halüsinasyonları zamanla görüleri haline gelmiştir. Sürekli yazarak, çizerek ve boyayarak huzur ve şifa bulmaya çalışmıştır (Matsumoto,2012,s.79). Dairelerle oluşturduğu eserleri, zaman ve mekânı aşan bilinçaltı yansımaları olmuştur. Sonsuzluk hissi veren odaksız, tekrarlı daireler; insanları, hayvanları, çevreyi ve etrafındaki her şeyi örtmek ve gizlemek için kullandığı lekelerdir. Tüm bu fikirler; ego ölümü, bir ego ve kimlikten kurtulma, özü yakalama yeteneği için çabalayan Budistlere benzemektedir. Bu bütüncülük ayrıca, gezegenimizin kozmik boşlukta sadece bir nokta oluşu gibidir (G.12).

G.13: Erol Akyavaş. "Hallac-ı Mansur", 1986

Türk resim sanatının önemli isimlerinden Erol Akyavaş, hem batı resmimin tekniklerinden hem de doğu kültür, sanat ve felsefesinden etkilenmiş, çağdaş ve gelenekselliğin bir arada olduğu bu üslubunu, soyut geometrik formlarla kurgulayarak, metafizik ve birçok sorgulamayı içeren özgün bir tarzda ortaya koymuştur. Özellikle, Akyavaş'ın çok önemsendiği Tasavvuf düşüncesi ve öğretileri, resimsel ifadelerinde temel teşkil etmiştir (Erzen,1995,s.40). Bu anlamda sanatçı, benimsediği İslam dinine bağlı olarak, İslam kültür ve felsefesinin özünü, estetiğini ve tasavvuf geleneğini sanatının merkezine koymuştur.

Sanatçının, geometrik formlarla kurguladığı soyut kompozisyonlarında, sıkça rastlanan dairesel formlar, yarım daireler, metafizik anlamda soyut gerçeklerin okunmasına olanak sağlamaktadır. İslam kültür ve geleneği içinde yer alan bu görsel imgeler, aşkın ifadelerle gönderme yapan ve analiz edilmesi gereken ezoterik anlamlar içermektedirler. Allah'ın varlığı ve birliği, sonsuz kudret sahibi ve ulaşılmaması gereken tek nokta oluşu gibi birçok etken, sanatsal algılara soyut ifadelerle girmiş; daireler, spiral daireler, birbirini tekrar eden ve genişleyen sonsuzluğu temsil eden motifler gibi birçok tezyinat düzeni, soyut geometrik şekillerle sembolize edilmiştir. Sanatçının eserlerinde dairesel formlar bazen de; dişillliği, yaratıcılığı, doğurganlığı ve hoşgörüyü simgelemektedir. Dolayısıyla, sanatçının eserlerinde dairesel formlar dahil, tüm inanç sembolleri; görünen gerçekliğin ötesinde, derin ifadeleri açığa çıkarma çabası olarak okunabilir. Ayrıca, simgesel kullanılan daire formunun; İslâm kozmolojisinde merkezi bir ifadeyle ilahi sonsuzluk, vahdet-i vücûd ve insân-ı kâmil gibi mistik düşünce yapılarıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Bahtiyar,2006,s.44). Sanatçının üstte yer alan eserindeki daire formu; Tanrı'nın

tekliği ve sonsuz kudreti, tek hedefin olması, sonsuzluk kavramlarını içeren çağdaş bir yorumu ortaya koymaktadır **(G.13)**.

G.14: Zehra Çobanlı, 'Laleler Zamanı', Steware, 2013

Türk seramik sanatçısı Zehra Çobanlı'nın, seramik birimlerle oluşturduğu yerleştirmeleri; yerel, geleneksel olandan evrensel olana ulaşma fikriyle bağlantılıdır. Sanatçı, üstte yer alan eserini de; yerel, kültürel bir sembol olan lale formundaki seramik bir birimi çoğaltarak, merkezden etrafa, sıktan seyreğe ve büyükten küçüğe olacak şekilde dairesel bir yapıda ortaya koymuştur. Bu oluşum, bir bütünlük algısı yaratmıştır. 999 birimden oluşan çoklu düzenlemeden oluşan eser üzerine pek çok okuma yapılabilir; dünyaya, güneşe, gezegenler sistemine benzemesi, yaşam döngüsü, geçmiş ile gelecek arasında bağ kurma gibi. Lâle sembolü ve tekrarlama kavramı konusunu sanatçı şöyle ifade etmiştir:

"...Lâlelere bakarsak, kalplerini bize açtığını görebiliriz. Tasavvufta, lâle Yaratan'ı sembolize eder, çünkü 'Allah' aynı 'elif', 'lam' ve 'ha' harfleriyle yazılmıştır. Bu harflerin toplamı, Osmanlı döneminde kullanılan ebced hesabındaki 66 sayısına eşittir. Bu üç harf aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin amblemi olan 'hilal' kelimesinde de bulunur. Bu nedenle Türkler, bu üç harf arasında manevi bir bağ olduğuna inanmaktadır... Tekrarlama, bir objenin aynen olduğu gibi kullanıldığı hissini güçlendirir. Aynı zamanda bir anlam kazanmasını da sağlar. Mevlana Celaleddin Rumi "Birlik olalım, işleri

*kolaylaştırılmı" diyor. Lâle Zamanı, birlikte olmanın, birbirini sevmenin, yaratmanın ve paylaşmanın anlamını ifade etmek istiyor"*¹

Sanatçının bu tür ifadeleri için daire formundan yola çıkması dikkat çekicidir.

G.15: Faruk Çağla, "İsimsiz", Kâğıt üzerine rapido tarama, 1984

Türk grafik tasarımcısı ve karikatürist Faruk Çağla'nın görseldeki çalışması, tek yönlü tarama ile hacimlendirilmiş bir daire ve bu dairenin içinde ve dışında birbirlerine ters yönlü koşan aynı iki insan figüründen oluşmaktadır. Eserin kavramsal boyutu, bu dünyanın karmaşık yönü ile ilişkilidir. Daire'nin içi; bu dünya, dışı ise; öteki alemdir. Daire'nin sınırlı alanı içinde kalan figür, bu dünyanın karmaşık işlerine dalmış ve hep bir koşuşturma halindedir. Mana aleminden, maneviyattan uzak kalan bu figür, adeta, desenin; tek yönlü, bu dünyanın monoton yüzünü ifade eden taramaları ile bütünleşmiş ve her zaman sınırlı bir alan içerisinde dönüp durmaktadır. Dünyanın dışında koşan ve diğerine göre daha aydınlık olan figür ise, sınırsız bir alemde özgürce hareket etmektedir. Her iki figürün ayakucundan birbirine bağlı olması, bu iki eylem ve düşünce yapısında olan kişilere gönderme yapmaktadır. Bu çalışmada daire; fiziki ve fiziki olmayan alemlerin metaforlarıdır. Anlatılmak istenen ikilem için, yalın bir üslûp kullanılmıştır **(G.15)**.

¹ Valerie Behiery, "Türk Seramik Sanatçısıyla Söyleşi: Zehra Çobanlı'nın Güzel Sanatlar Seramiklerinde Yenilik Olarak Gelenek", <http://islamicartsmagazine.com/magazine/view/tradition-as-innovation-in-the-fine-art-ceramics-of-zehra-cobanli/>, E.T.: 29.09.2023)

Sonuç

Kare, koni, küre, üçgen gibi pek çok geometrik form içerisinde daire, tüm kültürlerde ve kültür evrelerinde bazen çok sade, bazen de kompleks, karmaşık anlamlarıyla sembolizmalarda yerini almıştır. Daire'nin, en güçlü, evrensel ve kutsal sayılan simgelerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Güneşle benzerliğinden dolayı, hemen her kültür ve inançta anlamı bakımından ortaklıklar gösterebilmiştir. Daire, her şeyin kaynağı Yüce Tanrı'dır ve dolayısıyla, tapınaklar ve kutsal şehirler genellikle bu formda yapılandırılmışlardır. Eski Mısır'da, güneş tanrısı Ra'da olduğu gibi, diğer pek çok ilkel dinlerin tanrıları da güneşti. Bunun dışında; mitler, spiritüellik, ezoterizm, dini, geleneksel ve modern kent yapıları, modern sanat gibi aklımıza gelebilecek pek çok kültürel, sanatsal ve inanç sistemlerinde daire formu, yaşamın bir yönü ve temelindeki bütünlüğü ile bağlantılı olmuştur. Bazen de her şeyi görebilen Tanrı'nın gözü anlamına geldiği yargısına varılmıştır. Zen Daireleri veya mandalalar da olduğu gibi, Daire'nin, tek bir noktadan başlayıp, başladığı noktaya geri dönmesi; hayatın başlangıcı, gelişimi, son bulması ve bunun da ötesinde devam eden varlığını sembolize etmektedir. Bu çalışmada, daire formunun farklı kültür ve inançlardan günümüz sanatına, bir seçki niteliğine, sembol olarak kullanımları üzerine kısa analizler yapılmıştır. Pek çok çağdaş sanat ve tasarımcı; resim, heykel, seramik, grafik, mimari gibi pek çok alanda, daire sembolizmasından, gerek inanç gerek felsefi ya da mitolojik bağlamda esinlenmiş, resim kurgularının içine dahil edebilmişlerdir. Bu bağlamda daire formu, geçmişte olduğu kadar, günümüzde de güçlü bir anlatım aracı olmuştur. Günümüz dijital dünyasını düşündüğümüzde, dairenin, gelecekte, çok daha farklı alan ve konseptlere; biçimsel ya da dini, felsefi, kozmolojik, klasik, çağdaş veya çeşitli tarz ve içeriklerde dahil olacağı açıktır. Çalışmanın; çağdaş oluşumlar, farklı sanat disiplinleri ve platformlardaki daire ve dairesel kullanımların araştırılması için yeni açılımlar getireceği öngörülmektedir. Burada, genel başlıklar ve seçki niteliğinde ele alınan örneklerden yola çıkılarak daha spesifik araştırmalar yapılabilir. Ayrıca, sanat disiplinleri dışında, matematik, fizik gibi diğer bilim dalları ile multidisipliner çalışmalar da ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

ARİSTOTALES. "Aristoteles Gökyüzü Üzerine". Çev. Saffet Babür, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2018, 53-62.

CANÇAT, A. (2023). *Resim Teknikleri Ansiklopedisi*, İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları

E. MVVEY K. (1983). *Mikrokozmos Olarak Kubbeli Kilise: Bir Mimari Sembolün Edebi Kökleri*, Dumbarton Oaks, Cambridge: Harvard Üniversitesi Mütevelli Heyeti Yayını, 37, 91-121.

E. ROBERTS, A. (2006). *Masonik Semboller*, İstanbul, Erciyaş Yayınları,

ERİM, G; ONAN, B.C.(2021). "Sanat Tarihinde Bir Arketip: Daire Formu ve Göz", *Turkish Studies Dergisi*, 16 (3), 961-977.

ERZEN, J. N. (1995). *Erol Akyavaş*, Ankara: Enlem Yayınları

GIBSON, C. (2013). *Semboller Nasıl Okunur?*. İstanbul: Yem Yayınları

GUENON, R. (2001), *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*. Çev. Fevzi Topaçoğlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 91.

GÖĞEBAKAN, Y. (2017). "Hale Biçiminin Kaynağı ve Erken Dönem Hıristiyan Resim Sanatında Kullanımı", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 21-36.

HENRY, M. (1988). *Kandinsky'de Görünmeyeni Görmek*, Paris: François Bourin Basım

JUNG, C. G. (2009) *.İnsan ve Sembolleri*. Çev. Ali Nahit Babaoğlu, İstanbul: Okuyan Us Yayınları,

KANDINSKY, W. (2001) *.Sanatta Ruhsallık Üzerine*, Çev. Gülin Ekinci, İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınları

BAHTİYAR L. (2006). *Sûfi (Tasavvufi Arayışın Dışa Vurumu)*, trc.: Mehmet Temelli, İstanbul: İz Yayıncılık, s. 44-45

KISSI, S. B. (2019). "Asante Tekstil'de Takı ve Diğer Sanat Formlarında Adinkra Sembollerinin Felsefesi", *Asya Bilimsel Araştırma Dergisi*, 9 (4), 29-39.

KURT, A. O.; GÖLER M. E. (2017). "Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (2), 1107-1138.

MATSUMOTO, T. (2012). "İnsan Yayoi Kusama'yı 15 Yıl boyunca Filme Çekince", Tokyo: Discover Japonya, *Tasty Life*, 2475

ÖZYURT ÖZCAN, H. (2003). "Yuvarlak Formların Ortaya Çıkışı ve Avrupa Resim Sanatında Tondo", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0 (2003/10), 79-91.

ŞENYAPILI, Ö. (2017). "Görsel Sanatlarda Üslup Ne İletir?", Kent Planlama Politika Sanat Tarih Okyay Anısına Yazılar II (Ed. İ. Tekeli), Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 525-548.

WILKINSON, K. (2021). *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler*. İstanbul: Alfa Yayınları

İnternet Kaynakçası:

BEHIERY, V. "Türk Seramik Sanatçısıyla Söyleşi: Zehra Çobanlı'nın Güzel Sanatlar Seramiklerinde Yenilik Olarak Gelenek",

http://islamicartsmagazine.com/magazine/view/tradition_as_innovation_in_the_fine_art_ceramics_of_zehra_cobanli/, (E.T. 29.09.2023)

EL-ŞATIR, İ. "Nihayetü's-Sûl fi Tashîhi'l-Usûl", ed. Erwan Penchèvre, Hayır "Taḥiḥ al-Usûl'de Tufanların Sonu", İbnü'ş-Şatir: Baskı, Çeviri ve Yorum, arXiv.org > math > arXiv:1709.04965. (E.T. 28.02.2020)

TALEKAR, S. S. (2010). "20. Yüzyıl Soyut Resimlerde Mandala Etkisi", Ulusal Taichung Üniversitesi Eğitim Kurumu Deposu, 89-130, http://rportal.lib.ntnu.edu.tw/bitstream/20.500.12235/80706/1/ntnulib_ja_D0101_0008_089.pdf, (E.T.: 04.09.2019)

Görsel Kaynakçası:

Görsel 1: <https://www.istockphoto.com/tr/foto%C4%9Fraf/mosaic-of-virgin-mary-and-jesus-christ-gm96772896-11898456>, (E.T.: 28.01.2022)

Görsel 2: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0sa_ve_Atalar%C4%B1_%28Kariye_Camii%29, (E.T.: 27.01.2022)

Görsel 3: <https://romamimarligi.wordpress.com/2020/12/10/bir-sir-kubbesi-pantheon/>, (E.T.: 01.01.2022)

Görsel 4: <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/tarihi-degistiren-dunya-mirasi-gobeklitepe-40888331>, (E.T.: 10.12.2022)

Görsel 5: <https://www.kenanyelken.com/gobekli-tepe-figurler-semboller>, (E.T.: 26.01.2022)

Görsel 6: <http://www.manyoancollection.org/work/enso-zen-circle/>, (E.T.: 30.01.2022)

Görsel 7: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1695605>, (E.T.: 28.06.2022)

Görsel 8: <https://dusunbil.com/friedrich-nietzschede-bengi-donus/>, (E.T.: 14.01.2022)

Görsel 9: https://www.artchive.com/artwork-search/?k=artist_name&v=Leonardo+da+Vinci&pg=2, (E.T.: 10.12.2022)

Görsel 10: <https://www.caravaggio.org/jupiter-neptune-and-pluto.jsp>, (E.T.: 16.01.2021)

Görsel 11: <https://www.wassilykandinsky.net/work-370.php>, (E.T.: 26.01.2023)

Görsel 12: <https://www.wikiart.org/en/yayoi-kusama/yellow-pumpkin-1992> (E.T.: 30.01.2022, (E.T.:27.01.2020)

Görsel 13: <http://www.antikalar.com/erol-akyava-akin-yolu-zerinde-bir-esiz-sir>, (E.T.: 06.05.2021)

Aysun Cançat, "Daire'nin Farklı İnanç ve Kùltùrlerden Günümüze Sanatsal İzdüşümlerine Dair Bir Seçki", **ART/icle: Sanat ve Tasarım Dergisi**, 4 (1), Haziran 2024, ss. 13-32.

Görsel 14:

http://islamicartsmagazine.com/magazine/view/tradition_as_innovation_in_the_fine_art_ceramics_of_zehra_cobanli/, (E.T.: 27.01.2022)

Görsel 15: <http://www.farukcagla.com/karikagaleri/index.htm>, (E.T.: 17.04.2023)